

Haraszi-kőhányó — *Haraszi-kűhányó, -n.* — 1853: *Haraszi kőhányó* (L8), 1857: *Haraszi kőhányás* (L3, 1088, cs. 1525 és T11), 1920: *Haraszi kőhányás* (T15), 1959, 1978: *Haraszi és szélhosszai kőhányás* (T18 és T20).

30 kat. h. dombos szántó a Haraszt É-i felén, a Kis-kőhányótól É-ra. A még ma is művelt *Kis-kőhányó* nevének földrajzi köznévi alaprésze *kőhányó*, illetve *kőhányás* változatban metonimikus névátvitellel a környező dűlők jelölőjévé vált ugyanúgy, mint a *Szélhosszai-kőhányó* és a *Rövid-kőhányó* (lásd a megfelelő szócikkeket) nevek esetében. A pontosabb elhelyezkedést jelölő *Haraszt -i* melléknévképzős formában, bővítményrészként kapcsolódott a névhez.

Hásmán-hegy — *Hásmá-hëgy ~ Hásmá-hëGY, -ën.* — *Mozs birkák járgyák, de itt-ot van rajta hársfa is, de csak a dőli uódalát szereti, ot nyűőnek inkább.* — *Hársfa, tőfa, agácofa* [hársfa, tölgyfa, akácfa] *nyűől ott.* — 1818: *Tapolcafői Hásmán Hegy* óránál (L11 és L4, B. III. 104), 1854: *Harsmany-hegy* (T8), 1857: *Harsmany-hegy* (L3, 1088. cs. 1525), 1857: *Hármány hegy* (T11), 1864: *Hásmán hegy*, ritka vén fákkal benőtt kopár hegy, legelő (Pesty), 1905: *Hásmánhegy* (Beke 49), 1906: *Hásmáⁿhegy* (Horváth 176), 1920: *Hármányhegy* (T15), 1959: *Hármán hegy* (T18), 1978: *Hármányhegy* (T20).

Kb. 260 m magas kiemelkedés a határ DK-i részén, Ny-on a Töper, D-en a Legrét, K-en pedig a Sédi-ér határolja. Mindössze 25-30 m relatív magasságú, de — mivel területe egészen kicsi — az oldala meredek. Emiatt megművelni nem tudják, a történeti források is ritka, legeltetésre alkalmas erdőként említik. A névre PAIS DEZSŐ is utal egyik cikkében, s a *Hásmán-hegy*-nek a következő elemzését adja: *hás* 'hárs, tilia' + *mán* 'mál, hegyoldal' + *hegy* 'ua.' (1916: 169–70). A *hárs* fanév hangalakja a vidék nyelvjárásában — főleg az idősebbek nyelvében — *hás*, illetve magánhangzóközi helyzetben *háss(os)* (vö. BEKE 1905: 49, 51, HORVÁTH 1906: 170–4, másfelől lásd NEMES 2005: 86). A köznyelvi alak is az eredetibb *hás(s)* formára vezethető vissza, a mai *hárs* az *ss > rs* elhasonulás eredményeképpen jött létre (MSzFgrE.). A név *mán* eleme a *mál* nyelvjárási változata: a szóvégi *-l* jésülése után (vö. BÁRCZI 1954: 87) a *ly ~ j* fejlődhetik *ny ~ n*-né (vö. a TESz. *sármány* címszavát). Jelentése földrajzi köznévként PAIS szerint 'délnek fekvő meleg hegyoldal' (i. h.). Ugyanígy értelmezi BENKŐ is (1947: 27). LŐRINCZE nem tartja szükségesnek a jelentés ilyen leszűkítését: szerinte általában csak 'hegy, domb oldala' jelentésű, noha valószínű, hogy ilyen nevű hegyoldalaink jó része déli fekvésű (1947b: 24–7). A TESz. is pusztán 'hegyoldal' jelentését adja meg. A *Hásmán-hegy* név *hárs* eleme talán azt bizonyítja, hogy — mivel a hárs melegkedvelő fafajta — a *mál* ez esetben déli hegyoldalt jelölhetett. Ma már közsói értelemben nem ismerik a faluban (főleg helynevekből idézi az ÚMTsz. és a SzT. is), bár HORVÁTH a század elején még a *mállobőr* 'kikészített, vékony bőr, mely az állat hasáról való' szóban közli a környékről (1906: 67). A helynév mai alakja is akkor alakulhatott ki, amikor a *Hásmán* 'hársal benőtt hegyoldal' eredeti szemantikai tartalma — elsősorban a

mán ~ mál elavulása miatt — elhalványulóban volt, mivel csak ennek elhomályosulása után kapcsolhatták össze a *hegy* földrajzi köznévvvel. A faluban szinte mindenki ismeri a nevet.

†**Határfa** — 1802: [megmutatta] egy nagy Tölgy fának a tövét, mely fát a Tanunak hasonló emlékezetére mindenkor *Határfának* hívtak (L4, B. I. 14).

A fent idézett határjárás szerint az Attyai út mentén, a Kalapácsi-értől Tapolcafő felé 280 lépésnyire állt, a Döbrés és Tapolcafő közötti határon. A határjárások, határmegerősítések során gyakran választottak nagy, magányos vagy különös formájú fát határjelül, amelynek törzsét általában bevéséssel is megjelölték.

Határ-hegyi út — *Határ-hegyi ut.*

A szomszédos Pápakovácsi területén levő *Határ-hegy* nevű szőlőhegyre — amelyben a tapolcafőieknek is volt részük — ezen a dűlőúton lehetett eljutni.

†**Határ-rét** — 1802: mivel ezen Réth Döbrésnek széliben vagy on *Határ réthnek* ... hivattatni vallotta (L4, B. I. 14).

A határjárásból megállapíthatóan az Attyai út — amely a döbrési és a tapolcafői határokat választotta el — É-i oldalán, a Kalapácsi-értől 130 lépésnyire K-re feküdt.

†**Hát út**¹ — 1722: [a Sédre dülő déli] végében az *hát út*-on délről Simaháza felé (L10, 1490), 1847: az ugy nevezett *hát uton* által menvén (L4, C. IV. 120), 1905: *Hátút*, dombtetőn húzódó dülőút (Beke 49).

A név valószínűleg annak a falut K-ről megkerülő dülőútnak az É-i szakaszát jelölte, amely a Pápa–Veszprém közötti országútról Simaháza körül ágazott le, s az egész tapolcafői határt átszelve vezetett a bakonyi erdőkbe. (Erről részletesebben lásd a *Közép út* szócikkében.) A név bővítményrésze valószínűleg arra utal, hogy az út az országúttal párhuzamosan, de attól eltérően a falu mögött, azt megkerülve haladt. A *hát* névrész 'hátsó, valaminek a háta mögött levő' jelentésben szerepel. A szót ilyen értelemben a szótárak nem közlik ugyan, de a *hátfal*, *hátlap*, *hátország*, *hátrész*, *háttér*, *hátvéd* (ÉrtSz.) összetett szavakban ugyanilyen jelentésben fordul elő. BEKE hasonló magyarázattal közöl *Hátút* utcanévet a közeli Ugod faluból: „*rígöntén a templomon túl éhhás sē v^uót, av v^uót a teme-^uő, a templom háto mögötti v^uót*” (1905: 46). A *Hát út* a dülőút megnevezéseként csak a 19. század közepéig élhetett, ezután metonimikus névátvitellel a mellette fekvő dűlőt jelölte. Így BEKE (1905) tapolcafői adatáról is azt gondolhatjuk, hogy a dülőnév olyan másodlagos értelmezéséből fakad, amire a *Hátút*² címszónál mai példát is találunk.

Hátút² — *Hátut, -ná, -tú* vagy *-rú, -ho ~ Hátuti-dülő, -be.* — *Csak éd dara-big mēnd benne az ut, aszt azjér Hátut.* — *A Hátutho mēnek, a Hátutná dógosztunk, monygyuk.* — 1722: az *hát utra düllőben* (L10, 1490), 1726: *Az hat utra dülőben* (L10, 1498), 1728: vagon az *hát utra dülőben* mellyek is vannak ugyan a Döbrési határban ... alszélrül valo szomszégya penig Tapolcza fői Uraimék, nap keletrül, az mig nap nyugotrul penig az viz folyásig (L10, 1497), 1748: *Hát-*

szén adtak csereföldet. Főleg középkorú helybeliektől hallani a nevet, de ők is egyre ritkábban használják.

†**Hegyoromzatra dülő** — 1662/1817: *Hegy oromzatra dülők* végére (L11), 1697/1817: *Hegy orozatra* [íráshiba] *dülőben* Döbrönte határon Motsola fekete ér mellett (uo.).

A Fekete-Mocsolya ere jobb partján, a Bóta-kő É-i vagy K-i oldalán feküdt. A név bővítményrészeként szereplő *hegyoromzat* a *Bóta-kő* dombjának csaknem függőleges, 5-6 m magasságú, a lakóházak *oromzat*-ára emlékeztető sziklaképződményére utal.

†**Helység malma** lásd Kis malom.

Homok-Döbrés — *Homog-Döbrís, -ën ~ Homokos, Homokozsba.* — *A Homog-Döbrís a Kutrovádz-Döbrís víge. Az egész Döbríst viszi a szíél, csak uf füstölög.*

A Felső-Döbrés É-i része, enyhén lejtős, hullámos terület. Laza, homokos talajú szántóföld. A két névváltozat azonos szemléleten alapul, valószínűleg egymással párhuzamosan, egy időben keletkeztek; ám arról, hogy mikor, nincsenek ismereteink. A **Homokos** alapjául szolgáló földrajzi köznév 'homokos talajú terület' értelemben használatos (VeMFN. 2: 19, NEMES 2005: 94). A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. Ismert, gyakran használt megnevezés.

Homokgödör lásd Homokosgödör.

Homokos lásd Homok-Döbrés.

Homokosgödör — *Homokozsgödör ~ Homoggödör.*

A belterület szélén, az Attyai út D-i oldalán, a *Földvétel*¹ mellett található kisebb homokbánya. A falu egyetlen homokvételi helyét bővítményrész nélküli földrajzi köznév jelöli meg — kétféle alakváltozatban is — tulajdonnévként.

Horgas-ér — *Horgas-íér ~ Horgos-íér.* — *Nincs mozs benné igēm viz, de valamikor el is nyíét. Íém foktam benné ijen halakat [a karját mutatja], mer fűőgyüttek a Marcuóbú [Marcalból], mikor viszfogás vót, ugyē lēeresztēttek az egész vizet, asztá mēnt ēgyenēssen a Marcuóba bele, asztán abbú fűőgyüttek a halak, mikor olam mīrgessen folik a viZ, a hal szeret szēmbegyünnyi velē. Mikor asztán lētóták a zuggót [zsilipet], lēapatt a viz ijem mījre [a derekára mutat], asztám foktung benné ojan halakat, hocs csuda! — Mikor sárt hántak, a Tapócát lēeresztēttek a Horgos-íérbe, azom fűót Mezűölak feljé.* — 18. sz. közepe: *Horgas Ere* (A pápai Eszterházy uradalom birtokkönyvei. V. Pápai Helytörténeti Múzeum), 1747/1814: *Horgas ér* (L4, B. II. 97), 1770/1814: a *Horgas Érigh* ~ a nevezett *Horgas Erénn* (uo.), 1808: *Horgas ér* (T4), 1811: *Horgas ér* az Laki vízben szakad ~ *Horgos ér* (L4, B. II. 97), 1814: a' *Horgas éret* a föl forrásáig határnak Declaráltatni (L1, 26. cs. Capsa 61. No. 186), 1814: *Horgas ér* (T5), 1814: a' *Horgas ér* forrásáig (L4, B. II. 97), 1838: *Horgas érnek* Pápa felöli partján (L4, C. II. 34), 1842: *horgas-érnek* napnyugoti partján (L4, C. III. 73), 1846: *Horgat ére* [íráshiba] (T6), 1857: *Horgos ere* (T11), 1880: *Horgos ér* (T13), 1905:

Borsosgyőr és Kéttornyúlak közt a *Horgas-ér* szakad a Sédpatakba. Ez is időszakos ér ... részint ásott árokkal (Kaposy 10), 1921: *Horgos ér* (T16), 1933: *Horgasér* (Tóth 18), 1938: Tapolcafő alatt ered még a kis *Horgasér*, hogy vize alább vizesárok révén jusson a Sédbe (Gergely 20), 1943: amikor a városban [Pápán] a Tapolca csatornáját tisztítják, olyankor a folyó vizét a Séd-patakba leengedik a *Horgos-éren* keresztül (Bognár 27), 1943: *Horgas ér* (T17), 1972: *Horgas-ér* (MoRég. 4: Térképmelléklet), 1977: *Horgas-ér* (T19), 1978: *Horgas-ér* (MoFnT. 2: 39).

A patak neve gyakran szerepel a történeti forrásokban, mivel egy szakasza több mint 200 éve adatolhatóan Izsál, illetőleg Kiskovácsi, Pápakovácsi és Pápa határát választja el (lásd 18. sz. közepe: T3, 1808: T4, 1814: T5, 1857: T11 stb.). Önálló forrásból eredt, a Pápáról Kovácsiba vezető országút Ny-i oldalán (vö. 1814: L1, L4). Ásott árokkal azonban már a 19. század elején összekapcsolhatták a Tapolcával. A Kutrovác- és a Zavari-malom közötti szakasztól kiinduló egyenes, ásott medret kezdetben nem is említik *Horgas-ér*-nek: 1801-ben *Viz-eresztő Canalis*-nak (L4, B. I. 14), 1814-ben a *Tapoltza vizének ki eresztő árka*-nak (L4, B. II. 98) mondják. Ennek a mesterséges ároknak kettős funkciója volt. Segítségével szabályozni tudták a Tapolca korábban szeszélyes vízhozamát. 1720 körül például a Tapolcáról azt írják, hogy partjain a réteket alig lehet használni a gyakori kiöntések miatt (PRT. 9: 44). De még a 19. század közepén is arról tudósít RÓMER, hogy a Tapolca forrásai tavasszal jóval bővebben bugyognak elő (1860: 166). A számos malmot hajtó folyó állandó vízszintjének biztosítása gazdasági tekintetben is fontos volt. Másrészt pedig az ásott mederben Pápán átfolyó Tapolca egészségügyi szempontból és az ottani malmok miatt is állandó tisztogatást igényelt. Ezért minden évben pünkösdkor elrekesztették a Tapolca medrét, s a vizet a kanálison keresztül a *Horgas-ér*be terelték. Erről már 1801-ből van tudomásunk: „a Tapolcza vize folytában, a hol Esztendőnként a Canalisnak tisztogatása miatt ki szokott botsájtatni a Tapolcza Vize Bogáts Réth nevezetű kaszállóhoz keresztül által napnyugotnak” (L4, B. I. 14). A Tapolca vizének elapadtával a *Horgas-ér* is elveszítette jelentőségét. Jó ideig az év nagy részében nem volt benne víz, a Tapolca forrásainak újabb felfakadását követően azonban ez vezeti le a vizét.

A név az *ér* földrajzi köznévnél és a *horgas* ~ *horgos* bővítményrésznek a szintagmatikus kapcsolatából keletkezett. Az adatok a két forma párhuzamos meglétét jelzik ugyan, de a *horgos* változat jóval ritkábban fordul elő (1811, 1857, 1880, 1921, 1943). Mindkét forma a *horog* főnévből képzett melléknév. A *horgas* 'görbült, hajlott' jelentése mellett mind a tájnyelvből, mind a régiségből kimutatható a szónak 'tekergős, görbe (pl. út)' értelme is (CzF., BALLAGI, SzamSz., ÉrtSz., NySz., OklSz., SzT.). A *horgos* melléknevet ugyanilyen jelentésben régiesnek és népiesnek minősíti az ÉrtSz., a *horgas* alakváltozatoként sokfelé előfordul ez a forma (ÚMTsz.). Az 1808-ból való térkép (T4) alapján a

rendkívül kanyargós folyású patak ilyen megnevezését találónak tarthatjuk. Később a víz egyenes árokba szorításával elveszett a névnek ez a motivációja. A *horgos* melléknév első jelentése: '(horgász)horoggal ellátott' (BALLAGI, ÉrtSz.) alkalmas volt arra, hogy a patak nevét a jó halászati lehetőséggel hozzák kapcsolatba. A tapolcafőiek ma is így magyarázzák az eredetét (lásd a fenti élőnyelvi szöveget). Az új asszociációs kapcsolat kialakulását az is magyarázza, hogy a *horgas* ~ *horgos* szó 'tekerős' jelentésben már nem él a faluban. A 'vízmosta mélyút' és ehhez hasonló jelentésű *horgos* ~ *horgas* földrajzi köznévi, amelyet a környékről is adatolni tudunk (VeMFN. 2: 19, ÚMTsz. *horgos*, NEMES 2005: 95), a környezet jellege miatt nem jöhet szóba a név magyarázatában. A szórványosan előforduló birtokos jelzős szerkezetek: **Horgas ere** (18. sz. közepe, 1770/1814), **Horgos ere** (1857) bizonyára más — a helyviszonyt formailag birtokviszonnyal kifejező — víznevek analógiájára jöttek létre, valószínűleg csak az írott nyelvben. A patak nevét a környékbeli falvakban is általánosan ismerik. Róla kapta *Horgosmajor* nevét Simaháza pusztá, amely azonban csak újabb kori térképeken szerepel.

†**Horgas ere** lásd Horgas-ér.

†**Horgasmajor** lásd Simaháza.

Horgos-ér lásd Horgas-ér.

†**Horgos ere** lásd Horgas-ér.

†**Horgosmajor** lásd Simaháza.

†**Hosszú-dűlő** — 1734: az *hosszú dűlőben* (L10, 1508), 1853: *Hosszú dűlő* (L8), 1857: *Hosszú dűlő* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1920: *Nyugati országúti hosszu dűlő* (T15).

A Veszprémi országút és a Gannai út között fekvő területet jelölte a név. Egyes források szerint csak a Kalapácsi-érig nyúlott, mások viszont ennél is délre jelölik. A kb. 30 holdnyi szántó 1857-ben 21 részre volt felosztva (L3, 1088. cs. 1525). A terepviszonyoknak megfelelően bizonyára keresztben, az ér irányában szántották meg, így 180-200 öl hosszúságú tagokat alakíthattak ki rajta. Az antonim névvel jelölt *Rövid-dűlő*-ben (lásd ott) mindössze 50-60 öl lehetett egy-egy parcella hossza. (A két terület nincs túl távol egymástól.) A *Hosszú-dűlő* első említett adatának (1734) ide sorolása bizonytalan, lehet, hogy másutt levő földet jelölt. *Nyugati-Országúti-Hosszúdűlő*-nek csak az 1920-as térkép mondja elhelyezkedésére utalva, a mellette levő *Nyugati-Országúti-dűlő* neve után. Ezt mindenképpen csak írásbeli névnek tarthatjuk, a *Hosszú-dűlő* azonban a falubeliek ajkán keletkezhetett.

†**Hosszú-megye** — 1726: a Rét penig vagy az *hosszu megyén* alul (L10, 1496).

A Döbrés területén, pontosan meg nem határozható helyen volt. Lehetséges, hogy a megjelölés köznévi szerepű, valószínűbb azonban — mivel ebben az időszakban *Régi-szőlő-megye* nevet is találunk a határrészen (lásd ott) —, hogy

15-20 kat. h. szántó volt az Attyai út D-i oldalán, a belterületől DNy-ra. A falu mindenkori jegyzője használta az illetményföldet, amelyet már 1853-ban is ezen a helyen említenek (L8). A második világháború után a birtoklás megszűnése ellenére is fennmaradt a név, bár főleg az idősebbek mondják, ha pontosabb helymegjelölésre van szükség.

Kalapács — *Kalapács, Kalapádszba ~ Kalapácsi-dülő, -be. — Há misz?, monygyuk egymásnak. Ménék a Kalapádszba.* — 1719: *kalapacs rétét ... nap nyugotrul ismet az Atyai ország uttya napkeletrül penig az bota eréig* (L10, 1489), 1726: az Nyárfákon alul nevezendő *Kalapacs Retekben* az mellyik ki megyen az Attyai utig ~ Retet penig az *Kalapacs* névütt (L10, 1498), 1733: a másik hold föld vagyon a Nagy Nyár fáknál a mellyis dül a *kalapacs rétnél* való érre (L10, 1505), 1748: Bóta-vizen-tul a? *Kalapács rétbén* egy darab kaszálló (L6, 1. sorozat, No. 69), 1801: Iménd elvezettünk ugyan Döbrés határban lévő és ugy nevezett *Kalapátsi Rétekhöz ~ Bogáts és Kalapáts* nevezetü Réteken eleget kaszála és irtott (L4, B. I. 14), 1854: *Kalapácsi dülő* (T9), 1864: *Kalapáts*, szántó föld és rét (Pesty), 1905: *Kalapácsi d[ülő]* (Beke 49): 1906: *Kalapács* (Horváth 176), 1920: *Kalapács* (T15), 1959: *Kalapács* (T18), 1972: *Kalapács* (MoRég. 4: 209), 1978: *Kalapács* (T20).

Mintegy 160 kat. hold területű sík rét és legelő a Kalapácsi-ér két oldalán. Egy részét az utóbbi időben felszántották. Az Attyai úttól a Kovácsi országútig nyúlik. Ny-on Pápakovácsitól, K-en a Döbréstől dülőút választja el. Kiterjedése már a 18. század elején nagyjából a maival volt azonos. Korábban a Döbrés részeként tartották számon (1801), azonban már a 19. század közepe óta nem sorolják a döbrési dülők közé. Két nagyobb részből áll: az ér K-i partján húzódó *Alsó-Kalapács*-ből és a vele szemben fekvő *Legelő-Kalapács*-ből.

A névhasználók magyarázata szerint kaszálás közben nagyon gyakran meg kellett állni, hogy kikalapálják a gazon réten könnyen kicsorbuló kaszát. A 18. század elejétől adatolható név kialakulását azonban inkább a tőle távolabb fekvő *Kalapács-kert* megnevezéséhez hasonlónak gondolhatjuk (ezt lásd a *Barát-kert* szócikkében). A *Kalapács-kert* nevet a *kalapács* és a *kölyü* (nyj. *külü*), illetve *kalló* részleges jelentésegyezése alapján a mellette levő posztókalló malom feltehető közszói *kalapács* megnevezéséből származtathatjuk. A Kalapácson átfolyó ér felső szakaszán is állt már a 18. század végén egy malom, bár a pataknak mindig kevés vize volt (vö. a *Kalapácsi-ér* 1796-os adatával). A Kalapács középső részén, az értől néhány méternyire a régészek „kisebb telepre utaló középkori cserepet” találtak (MoRég. 4: 210). Ez lehet egy (kalló)malom maradványa is. Az, hogy az ér partjától kissé távolabb kerültek elő a leletek, nem mond ellent a feltevésünknek, mivel VIKÁRTól tudjuk (1915: 14), hogy 1870-ben új medret ástak a pataknak (lásd *Kalapácsi-ér*). A név első adatai *Kalapács-rét*-nek (1726, 1733, 1748) és *Kalapács réttjé*-nek (1719), de ezek mellett *Kalapács*-nak is értelmezhetők. Az első két névváltozat eszerint ugyanúgy alakult, mint pl. a

Külü-rét vagy a *Kalapács-kert* nevek, a jelölt és a jelöletlen szerkezet egyaránt 'a kalapácshoz (kallómalomhoz) tartozó vagy a mellett, a körül fekvő rét' értelmű. A *Kalapács* (1861, 1864, 1906, 1920, 1959, 1972, 1978) a fenti megnevezésekből ellipszissel keletkezhetett, de nem zárható ki az olyan metonimikus névátvitel sem, mint amelyet a *Nyolcas* dülönév esetében adatokkal is bizonyíthatunk (lásd ott). A ***Kalapácsi-dülő*** (1854, 1905) a *Kalapács*-ból alakult másodlagos névváltozat, inkább a hivatalos névhasználatra jellemző. *Kalapács* vagy e névrészt tartalmazó helyneveket többfelé is találunk a Dunántúlon: a Pápai járásban kettőt is (VeMFN. 2: 124, 231), egyet-egyét az Ajkai járásban (VeMFN. 3: 188), Somogy és Zala megyében (SMFN. 500, ZMFN. 1: 425), s ugyancsak kettőt Vas megyében (VMFN. 165, 498). Ezek mögött többféle motiváció is meghúzódhat — többről például azt olvashatjuk, hogy az alakjukról kapták a nevüket —, de lehet közöttük olyan is (főképpen a víz mellett fekvő területek), amelyek a tapolcafői *Kalapács*-hoz hasonlóan egykori malom nevét őrzik. CSÁNKI *Kalapács* néven középkori Nógrád megyei települést is említ (Cs. 1: 100), ezt azonban GYÖRFFY további Árpád-kori adatok és a mai helynévi előfordulások alapján *Kalapat*-ra javítja (Gy. 4: 254–5).

Kalapács-Döbrés lásd Kalapácsi-Döbrés

†**Kalapácsi-árokra dülő** lásd Alsó-Kalapács.

Kalapácsi-Döbrés — *Kalapácsi-Döbris* ~ *Kalapáczs-Döbris*, -*ën*. — *A Kalapácsot aszt izs Döbrisnek is monták*.

Pontosabban körül nem határolható terület a Döbrés és a Kalapács dülők találkozásánál: a Döbrés Ny-i és a Kalapács K-i részeire értik a nevet. Mindkét névváltozat azt a helyzetet jelzi, hogy a *Kalapács* valamikor a *Döbrés* részének számított, ma már azonban nem sorolják a döbrési dülők közé. A képzős és a képző nélküli forma (***Kalapács-Döbrés***) szemantikailag azonos szerkezetű: a bővítményrész leszűkíti a *Döbrés* alaprész jelöléskörét, így a név 'a Döbrésnek a Kalapács nevű része' jelentésű. A megnevezés azonban nem vonatkozik a *Kalapács* egészére. Ritkábban említett nevek.

Kalapácsi-dülő lásd Kalapács.

Kalapácsi-ér — *Kalapácsi-ier* ~ *Iér* ~ *Ęr* ~ *Páskomi-ier* ~ *Csárdaji-ier* ~ *Csárdoji-viz* ~ *Buóta-küji-ier* ~ *Buóta-kü ajjai ier* ~ *Becsenyi-ier*. — *Na micsoda ier is az? Páskomi-, Kalapácsi-ier is, tuggya fene, mi is annak a valúodi nevë! Amëjig dülüöm mëty kërëszttü, asztám változik a nevë*. — 1719: az *bota* eréig (L10, 1489), 1748: *Bóta-vizen* tul a' Kalapács rétben egy darab kaszálló ~ *Bota-vizen* innënd is egy kis kaszallo (L6, 1. sorozat, No. 69), 1793: a *hajmás ér* mellett lévő közönséges kocsmánkat (L11), 1796: Nemes Tapolca-fői Hellységnek ugyan a' *Hagymás-éri* Folyó Vizen vagyon egy malma, de annak vize nem lévén benne nem öröltethetünk (uo.), 1801: *Kovácsi ér* (L4, B. I. 14), 1802: Attyai pusztának napkeleti részén mindgyárt a *Kovácsi-ér* mellett ~ *Hajmás eritül* a Kis-erdő mellett napkeletre (uo.), 1857: *Szekérmetsi* [íráshiba] *folyó* (T11),

1864: A *Szekértemetési ér*, mely azon nevű hegyből forr, és nyugotnak keresztül folya a határt, míg a Vázsonyi rétnél az attyai határon ... folyó fekete érbe ömlik (Pesty), 1978: *Gyulamajori-patak* (MoFnT. 2: 39).

A tapolcafői határt DK–ÉNy-i irányban átszelő időszakos vízfolyás neve. A szomszédos bakonyjákói határszélen ered, Pápakovácsi határában folyik a Horgas-érbe. Alsó szakaszát gyakran említik a Tapolcafő vagy Döbrés, illetve Kovácsai vagy Attya közti határfolyásként (1719, 1748, 1801, 1802). 1870-ben, „mivel a Kovácsai és Tapolcafő községek határát választó kis folyó görbe kanyarulataival sok hitvány földrészt okozott, a folyónak egyenes árok húzatott egészen a Bótakő szőlőhegyig” (VIKÁR 1915: 14). Az 1796-ban említett, a Gannai úttól É-ra levő malmot az 1846-ból való katonai térkép *Község M(alma)-ként* tünteti fel (T6), romjaira az idősebbek még emlékeznek.

A patak egyes szakaszait arról a dűlőről nevezik meg, amelyiken keresztül folyik: *Kalapácsi-ér* (< *Kalapács*), *Páskomi-ér* (< *Páskom*), *Bóta-kői-ér* (< *Bóta-kő*), *Bóta-kő aljai ér* (< *Bóta-kő alja*), *Becsenyi-ér* (< *Becseny*), illetőleg a *Csárdai-ér*, *Csárdai-víz* az egykor mellette állott Csárdá-ra utal. Az egyes szakaszneveket — főleg a leggyakrabban használt *Kalapácsi-ér* változatot — az egész patakra is vonatkoztatják. Ugyanígy az egész hosszát jelöli az *ÉR* név is, amelynek tulajdonnévi szerepe egyértelmű: a faluban levő kisebb vízfolyások közül csak ezt jelölik vele (és határozottan megkülönböztetik pl. a *Séd*-től). A történeti neveket azonos formában ma nem használják. Ennek az az oka, hogy ezek éppúgy szakasznevek voltak, mint a mai megnevezések. Főleg a folyó alsó, a Gannai úttól D-re eső részére vonatkoztak, mivel a múlt század közepéig az innen É-ra levő szakaszát gyakran említették *Fekete-mocsolya-ér*-nek is (lásd a megfelelő szócikk adatait: 1525/1801, 1612/1801, ?1679/1820, 1801, 1864). A forrásokban az alábbi szakasznevek fordulnak elő: *Szekértemetési-folyó* (1857), *Szekértemetési-ér* (1864) (< *Szekértemetés*), *Bóta ere* (1719), *Bóta víz(e)* [bizonytalan a szerkezete] (1748) (< *Bóta-kő*), *Kovácsi-ér* (1801, 1802) (< *Kovácsi-ról*, amelynek határán folyt). Egyedül a *Hagymás-ér* (1793, 1796), *Hagymás ere* (1802) jelölhette a folyót teljes hosszában. Ez azzal magyarázható, hogy a név a forrás helyét jelölő s így kitüntetett szerepű *Hagymás* határrésznevből (1796: a délről szomszédos, Bakonyjákó községhez tartozó Járípusztán levő föld, L11) alakult. A tapolcafői Kalapács területével szomszédos Pápakovácsiban ma és a történeti forrásokban egyaránt a fentiekől eltérő neveken említik a patakot: a 19. században általában *Nyárfák ére*-nek, ritkábban *Bodzás-ér*-nek vagy *Kövecses-ér*-nek nevezték, napjainkban pedig a *Kalapácsi-ér* mellett *Pálinkás-ér*-nek is mondják (VeMFN. 2: 240). A Pápakovácsi határában levő Gyulamajorról nevezi a “Magyarország földrajzinév-tára” *Gyulamajori-patak*-nak, noha ez a forma sem a korábbi forrásokban, sem a helybeliek nyelvhasználatában nem fordul elő.

†**Kalapácsi-erre dűlő** lásd Alsó-Kalapács.

aki a területet a malommal együtt a 20. század elejétől a termelősövetkezet szervezéséig birtokolta. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben. A **Kutrovác-malmi-dűlő** névváltozat nem annyira a korábbi tulajdonviszonyt jelöli, hanem a malomépület szomszédságára utal.

Kutrovác-malmi-dűlő lásd Kutrovác-Döbrés.

Kutrovác-malom — *Kutrovác-malom* ~ *Kutrovác* ~ *Döbrési malom*. — 1740: minémü darab földet bir a *Döbresi Szűr Kallo* véginél (L10, 1512), 1857: *Rabanö malom* (L3, 1088. cs. 1525), 1857: *Rabanö malom* (T11), 1880: *Rabanö malom* (T13), 1910 k.: *Rábanö m[alom]* (T14), 1921: *Rábanö mal[om]* (T16), 1933, 1937, 1944: *Kutrovácmalom* (Hnt.), 1956: *Döbrésimalom* (Hnt.), 1967, 1973: *Kutrovácmalom* (Hnt.), 1977: *Kutrovácmalom* (T19), 1978: *Kutrovác-malom* (MoFnT. 2: 39).

Az ötödik malom volt a Tapolcán. Bizonyára a faluban megtelepült csapómesterek építették a 18. század első felében. A VHL. szerint a kuruc világ után 3 év múlva kezdték a falut megszállni a kálvinista csapók (i. m. 368). PESTY adatközlője a következőket írja róluk: „a Reformáció üldözése alatt, 16 családok Pápa városából — ide Tapolcafőre menekültek, kik is többnyire csapó mester emberek lévén, itt a Tapolca vízen több kalló malmokat építettek [vö. *Kis malom*], mely malmok utóbb több földes urak birtokaiba jutottak” (i. m.). Valószínű, hogy még a 18. század végén gabonát őrlő malommá alakították át, mivel 1789-ben arról tudósítanak, hogy tulajdonosa „azon *Szűr Kállót*, melyet Döbrési T. N. Veszprém Vármegyei Pusztában az Tapolczafői vizen az Falu Hely mellett bir, gabonát őrlő Malomra kívánja fordítani” (L11). Elképzelhető, hogy a döbrési határreszen épült malom a későbbiekben annak a nemes *Rába* Boldizsárnak vagy valamelyik leszármazottjának a tulajdonába került, akit egy a 18. század közepéről származó irat a „Tapolczafőn lakó Döbrési Compossessorok” között sorol fel. Az 1857-ből való forrás „*Rabanö Asszonyosság*” tulajdonaként szól a malomról (L3, 1088. cs. 1525). PESTY adatközlője 1864-ben név szerint nem említi a malmot, de az egykori Döbrés falu helyével kapcsolatban megjegyzi, hogy „most csak egy két kerekü malom virágzik e’ romok közelében, szinte a Tapolcafői folyó által hajtva”. Az 1900-as évek elején a *Kutrovác* családé lett (SZEHALMY 1937: 748), akik három generáción keresztül az 1980-as évekig a gazdái voltak, és benne is laktak. A malom az ötvenes évek elejéig őrlött.

Az első adatolt névforma, a **Döbrési szűrkalló** (1740) a malom első megnevezése lehetett. A 18. század közepéig ugyanis a három szomszédos, Tapolca melletti falunak csak egy-egy malma volt, így a települések után nevezték el őket (vö. a *Tapolcafői malom* és a *Simaházi malom* adataival). Ugyanebbe a névtípusba tartozik a mai **Döbrési malom** (1956), amelynek bővítményrésze azonban kissé más tartalmat hordoz: inkább arra utal, hogy a *Döbrés* nevű határreszen csak ez az egy malom található. A **Rábanö-malom** (1857, 1910 k., 1921) forma a tulajdonos nevéből alakult. Az előtag nyelvi szerkezetét az magyarázza,

hogy „a múlt század közepe táján fölmerül olyan kísérlet is, amely feleségnév-képzőül a *-né* helyett a *nő*-t akarta alkalmazni” (PAIS 1951: 12). A kataszteri iratokban megjelent, így hivatalossá emelkedett nevet a későbbi térképek is átvették. Ennek ellenére ma már senki sem ismeri. A 20. század elejétől *Kutrovác-malom*-nak mondják. A névnek — egyfelől bizonyára a gyakori használat, másfelől a családnév ritkasága következtében — elliptikus úton *Kutrovác* változata is keletkezett.

†**Külső-Döbrés** — 1748: *Kilső Döbrésben* is egy fertál Szántó föld ~ *Külső Döbrésben* is egy fertál (L6, 1. sorozat, No. 69).

Területe a *Belső-Döbrés* adataiból határozható meg: a *Döbrés* É-i és Ny-i, a falu belterületétől távolabbi részeit jelölhette, nagyjából azt a területet, amit ma *Felső-Döbrés*-nek neveznek. A *külső ü*-je helyén Tapolcafőn ma is általános az illabiális *i* használata (vö. IMRE 1971: 187; ugyanerről a 20. század elejére vonatkozóan lásd BEKE 1905: 9, HORVÁTH 1906: 13). A bővítményrész jelentése ’a falu belterületétől távolabb eső’. A *Döbrés* név eredetét lásd a megfelelő szócikkben.

Kütyü — *Kütyü, -be, -si* ~ *Döbrési ucca* ~ *Bike ucca*. — *A Kütyübe rigén a szegínyebbek laktak*. — *Kimegyünk a Kütyübe*. — 1728: az kukoricza földek pengig esnek az *Döbrési uccza* uton nap nyugot felül (L10, 1497), 1864: *Döbrési utca*, a nép elszaporodása után későbbben épülhetett (Pesty), 1905: *Kütyü*, a helység egy mellékutcája (Beke 46), 1906: *Kütyü, utca* ~ *Döbrís, utca* (Horváth 177).

Kanyargós kis mellékutca a forrás DNY-i oldala mellett. Az idősebbek szerint a 20. század elején rozzant kis viskók álltak itt. Igaza lehet PESTY adatközlőjének, aki viszonylag később betelepült falurésznek mondja; a *Döbrés* egykori szántóin levő épületeket 1802-ben „Döbrési Házak”-nak említik (L4, B. I. 14). A *Kütyü* (1905, 1906) nevet csúfnévként tartják, az ott lakók megalázkodnak érzik, ha *kütyüsi*-nek nevezik őket. Eredetét nem tudtam tisztázni, de bizonyára kapcsolatban van a TESz. által tárgyalt *kütyü* közép-dunántúli tájszóval, amely elsődlegesen a termés, mag hüvelyét jelenti. Ugyanilyen értelemben közli a vidékről BEKE is (1905: 37, a szó ilyen jelentésű további előfordulásaihoz lásd ÚMTsz.). A TESz. esetleg ide vonhatónak tartja a BEKÉ-től említett ’vászonadrág, gatyá’ jelentésű *kütyü* szót is (1905: 23, 24; ehhez lásd még az ÚMTsz. adatait is). Az ÚMTsz. Udvarhely megyéből ’kátyú’ jelentésben is közli a szót. Tapolcafőn ma egyik jelentése sem él. *Kütyü* nevet Pápakovácsiban is ismerünk, egy sáros, posványos falurész megnevezéseként (VeMFN. 2: 240), HORVÁTH a szomszédos Adásztevelen is említ ilyen utcanevet (1906: 170, ezt ma is ismerik, egy szűk, félreeső utcarész neveként, VeMFN. 2: 177), a közeli Pápasalamonban egy keresztnek pedig *Kütyü-kereszt* a neve (VeMFN. 2: 253). Falurész neveként előfordul a Tapolcai járás két településén, Balatonhenyén és Kékkúton is (VeMFN. 1: 117, 175). A falurésznevként való szereplése esetleg a ’vászonadrág, gatyá’ jelentéssel való kapcsolatát erősíti, mivel ebben a névfajtában nem ritka ez a sze-

előtt tapasztalható, történeti adatunk van azonban a kétféle superessivusi formára is (1748). Az *-i* melléknévképzős alakban sem az élő nyelvben, sem a történeti forrásokban nem találkozunk ilyen ingadozással, a *simaházi* (1481, 1575 stb.) forma használata általános. A birtokos személyrag toldalékok előtti eltűnésével magyarázhatjuk, hogy néha a nominativusi formában is előfordul a birtokviszony jelöletlensége: *Simonház* ~ *Simaház* (1531, 19. sz. közepe, 1864: változatként). Ezt a tendenciát segíthette a *Sima-* névrész személynévi jelentésének elhomályosulása is. Újabbban főleg hivatalos használatban a névtesthez tartozónak adják meg az eredetileg fajtajelölő szerepű *puszta* 'major' földrajzi köznevet is: *Simaház(a)puszta* (19. sz. közepe, 1864, 1926, 1933, 1941, 1956). A *Horgasmajor* ~ *Horgasmajor* név csak térképeken fordul elő (1921, 1943, 1972), a falubeliek nem ismerik, azonosítani sem tudják. Ennek bővítményrésze a Tapolcából kifolyó *Horgas-ér* közelségére utal. *Simaháza* (régén ez is: *Simonháza*) községet a szomszédos Vas megyében is ismerünk (FNESz. *Simaság*), sőt a 14. században Sáros vármegyében is említenek ilyen nevű települést (Zs. 1: 20).

†**Simaház(a)puszta** lásd Simaháza.

†**Simaházi-halastó** — 1642: *Simahazi halastó* (L18, Capsa N. sine fasc. et nro), 1670: *Halasto* (L18, Capsa I. f. 3. sine nro), 1764: *Tapolcafői Tó* (L11).

A Tapolca vizének felduzzasztásával keletkezett tavat 1587-ben említik először: *Penes Tapolcha est Piscina una* (L21 28: 54), később, 1641-ben is latinul szerepel: *Piscina* (L18, Capsa I. f. 3. sine nro). A győri püspökség simaházi birtokához tartozott, amelyet a Rába melletti Kesző lakossága gondozott. Hallal, két őzszel és 20 tallérral adóztak utána. A 18. század végén, 1792-ben már „Nádas szigetnek” mondják, amelyet a Tapolca két oldalról folyt körül (L4, B. I. 14). A hasznavehetetlen, mocsaras területet még 1817-ben is a „Raab Bisthum, Raab Domkapitel”, azaz a győri püspökség birtoka (L3, 1088. cs. 1525). PESTY adatközlője „a győri Püspök és Káptalan malmaik előtt álló nádas tóru” beszél (i. m.). Ma is nádas, sásos terület a Tapolca kiszáradt medrénél, amelyet azonban nem jelölnek meg tulajdonnévvel. Az idősebbek még hallomásból tudják, hogy a nádas „a török idején halastóvíz volt”. Az egykori tó emléke maradt fenn az általánosan ismert *Tó-rét*, *Tóra dűlő*, *Tóra dűlő Nyolcas* nevekben is. A környékén levő, itt említett dűlőnevekből arra gondolhatnánk, hogy tulajdonnévvé vált földrajzi köznévvé **Tó*-nak is nevezték. Erre visszakövetkeztetni azonban éppúgy nincs okunk, mint ahogy a Tapolca melletti *Vízre dűlő* névből sem következik, hogy a folyót **Víz*-nek is hívhatták valaha.

A történeti forrásokban található *Halastó* bizonyára tulajdonnévi értékű volt, lévén a környék egyetlen ilyen tava. *Simaházi-halastó*-nak vélhetően a környező településeken (Mezőszegen, Tapolcafőn) említették, *Tapolcafői-tó*-nak pedig inkább a távolabbi vidékre való nevezhették.

Simaházi malom lásd Püspök malom.

†**Simaházipuszta** lásd Simaháza.

névrészhez: 'a tó melletti rét' jelentést sűrítve a névbe. Külső és belső helyragot egyaránt illesztenek hozzá.

Töper¹ — *Töpiér, -be.* — *A Töpiér is szőlőhegy vuót, az utóbbig vuót is benné szőlő.* — 1853: *Töpéri Szőlőhegy* (L8), 1854: *Toperbe* (T8), 1856: *Töper*, szőlőhegy (T10), 1857: *Töpér* (T11 és L3, 1088. cs. 1525), 1864: *Töpér*, egy része szántó föld, más része rét, és egy kevés része szőlő művelés alatt ~ *Töpér folyotska*, melly a *Töperbe* ered (Pesty), 1905: *Töpér*, kis érről (Beke 49), 1906: *Töpér* (Horváth 176): 1920: *Töpér* (T15), 1935: *Rét a töpérben* (L14), 1959: *Töpér* (T18), 1978: *Töpér* (T20), 1978: *Töpér* (MoFnT. 2: 39).

A község DK-i határrészének közepén fekszik. A falu egykori szőlőhegye volt, a hegy hajdani határárkának maradványai fogják körül. 1853-ban 155 kat. h.-nak mérték fél (L8). Az erősen dombos területet ma szántónak és rétnak használják. Déli részét *Kis-*, az északit *Nagy-Töpér*-nek nevezik, a mellette fekvő terület a *Töpér alja* nevet viseli. Itt ered a *Töpéri-ér*.

A dülönév feltehetően a szőlőműveléssel kapcsolatban keletkezett. A név a meglehetősen nagy szócsaládú *töpic* ige (vö. TESz.) származéka. HORVÁTH a *töpic* szónak 'szárad, aszik' jelentését adja meg (1906: 102), a MTsz. a környékről '(össze)szárad, (össze)fonnyad, (össze)aszik, (össze)töpörödik, (össze)zsugorodik' értelemben közli, az ÚMTsz. '(gyümölcs szőlő) fonnyad, töpped, aszalódik' jelentésűnek mondja a szót. CZUCZOR és FOGARASI szótára a következőket írja róla: „*töpic*: Túl a Dunán mondják bogyós, leves gyümölcsökről, midőn nedveik kipárologván asznak, összezsugorodnak” (CzF.). Példái között elsőnek említi a *töpic a szőlő, töpött szőlő* szókapcsolatokat. Az alapigét Tapolcafőn nem ismerik, csak képzett formáit használják (*töpped, töpörödik* stb., vö. BENKŐ 1984: 57, 114). Ennek ellenére feltehető, hogy a *Töpér* név a *töpic* ige (-ár/-ér) deverbális nomenképzős származéka. A képző funkciói között D. BARTHA a következőket említi: a cselekvőt (*vezér*), a cselekvést elszenvédőt (*füzér*: eredeti melléknévi szerepében, *kopár*), a cselekvés eredményét (*füzér*: főnévként), a cselekvés eszközét (*tölcsér*) jelöli (1958: 82) „A magyar nyelv történeti nyelvtana” ehhez még hozzáteszi a cselekvés helyének (*határ*) a kifejezését is (SZEGFÜ 1991: 237). A fentiek közül az első három egyike, illetve az utolsó jelentés sem zárható ki a *Töpér* esetében. A szó eredetileg talán magára a gyümölcsre vonatkozott, s ebből ugyanúgy válhatott a terület jelölőjévé, mint ahogy pl. a *szőlő* szónak is megvan ez a kétféle jelentése. A falubeliek a nevet azzal hozzák kapcsolatba, hogy a szőlőhegy nagyon kicsi, *törpe* (a szó egyébként ugyancsak a *töpic* ige származéka; vö. TESz.) parcellákra volt osztva (1857-ben a 155 kat. h. terület 736 részre volt hasítva; L3, 1088. cs. 1525). A megnevezést Tapolcafőn széles körben ismerik és használják.

Töper² lásd Töpéri-ér.

Töpér alja — *Töpiér ajja, alatt.* — *A Töpiér ajja még a Töpiér dombgyára düül.* — 1853: *Töpérajja ~ Töpéralatt* (L8), 1856: *Töpérre allya* [!] (T10), 1857:

Hoffmann István

**Mikrotoponímiai vizsgálatok 1.
Tapolcafő helynevei**

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2013

A Magyar Névarchívum Kiadványai 30.

Szerkesztő:
Hoffmann István

A publikáció elkészítését az OTKA K 100580 számú pályázat, valamint a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Készült a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén.

Lektorálta:
Tóth Valéria

© Hoffmann István, 2013
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2013

ISBN 978-963-318-364-9

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Dr. Virágos Márta főigazgató

Borítóterv: Varga József

Készült a Debreceni Egyetem sokszorosító üzemében.